

Emek¹

Hasan Hüseyin Aksoy

İnsan emeği ve onun etrafında oluşan üretim ilişkileri, Eleştirel Pedagojinin/Eleştirel Eğitimin yararlandığı temel kaynaklar arasında yer alan Marksist alanyazının üzerinde sıklıkla durduğu kavram ve süreçlerdir. Öte yandan, eğitim alanı çalışanlarının özellikle de öğretmenlerin emeklerinin değeri ve niteliğindeki dönüşüm üzerine yakın zamanlarda yapılan çalışmalar, bu kavramın eleştirel pedagoji alanının ilgisi içinde de bir yer edindiğini göstermektedir. Bu çalışmada, eğitimcilerin doğrudan ya da dolaylı olarak yüz yüze oldukları eğitimin yapısal, süreç veya içerikle ilgili sorunlarıyla ilişkilendirme, bu sorunları çözümlemede kullanmaları olasılığı bulunan emek ve ilişkili diğer kavramlar betimlenmeye çalışılmıştır.

Emek, insanın kendisi dışındaki dünyayı değiştiren ve insanların gereksinmelerini karşılamaya uygun mallar üreten; diğer insanlarla bu süreçte ilişki kuran ve bu ilişkiyi sürdüren, yeniden üreten ve dönüştüren zihinsel ve fiziksel becerilerinin bütünü anlatan bir kavramdır. Ancak, emek kavramıyla, basitçe insanların kendi ihtiyaçlarının karşılanması için doğal olarak var olan ve sadece bireysel nitelikli biyolojik bir güçten daha çok, tarihsel ve toplumsal bir süreci içeren ve toplumun üretim ilişkileri içindeki farklı yanlarını barındıran bir güçten söz edilmektedir. Emek kavramının değersel (normatif) öznel olarak önem atfedilen bir yanı da bulunmakla birlikte, burada üretim ilişkilerine yönelik analizlerde dile getirilen, emek, emek gücü ve üretken emek gibi temel ayrımlar ve anlamlandırmalar üzerinde durulmuştur. Emeğe ilişkin, bunlar dışında, ayrıca ele alınması gereken duygusal/duygulanımsal, gayri maddi/soyut emek gibi kavramsallaştırmaları da bulunmaktadır.

Marksist perspektifle yazılan bir felsefe sözlüğünde (Frolov, 1997, 142) emek kavramı Marx'ın temel eseri Kapital'den (1977, 177) alıntı ile şu şekilde betimlenmektedir: "İnsanın kendisi ile doğa arasındaki alışverişi başlattığı,

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde 63. sayısında yayımlanmıştır.

düzene koyduğu ve denetimlediği bir süreç". Öte yandan, emek gücü, yine Marx'a göre "insanın herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı zihinsel ve fiziksel becerilerinin birleşimi"dir. (aktaran McLaren, Rikowski, Cole ve Hill, 2006, 140). Emek gücü, insanın ihtiyaçlarını karşılayabilme ve üretebilme gücünü değil, sadece değer içeren meta üretimi için kullanılabilecek bir niteliği yansıtmaktadır. "Emek gücü"nün üretiminde, toplumda egemen olan eğitim öğretim sistemi ve diğer geleneksel ve modern kurumların da etkisi bulunmaktadır. Rikowski, zihinsel becerilerin içinde neler olduğuna ilişkin tartışmasında "yetenekler, yeterlikler veya farklı türde bilgileri, emek gücü işleyişine uygun olarak bir araya getirme kabiliyeti"ne ek olarak "tavırların, kişisel değerlerin, görünüşün ve kişilik özelliklerinin de emek gücüne dahil olduğu" görüşündedir (McLaren vd., 2006 içinde, 141).

Emeğin kullanım değeri yaratma dışında, değer üreten özelliğini Marx "üretken emek" olarak adlandırmıştır. Bu kavram, "piyasaya sürülen mallar (ya da satışa sunulan hizmetler) biçiminde, metaların üretimi için harcanan bir emektir. Faydası ne olursa olsun, bir nesnenin ya da hizmetin bir birey tarafından kendi kullanımı ya da ailesinin kullanımı için üretimi, üretken emek değildir" (Duménil, Löwy ve Renault, 2012, 63). Bu yanıyla, içinde "değişim değeri" barındıran meta'nın üretimi ve sermaye birikimi ancak "üretken emek" ile mümkün olacaktır. Bu açıdan "üretken emek", insanların özgürlüğü kadar sömürülmesinin ve kendi acılarının da kaynağı olarak görülmektedir (Wayne, 2014). İnsanların kendi yaşamlarını sürdürmeye yetecek mallar dışında, başkalarının gereksinimlerini karşılamaya da yetecek mallar olan "artık" üretebilme yeterliğini geliştirmesi, emek gücünü kapitalizm koşullarında piyasada "özgürce" satabilmesini olanaklı kılmıştır.

Kapitalizmden önce, köleci toplumda ve feodalizmde insanların başkaları için çalıştıkları çok açık görülebilmekte ve büyük ölçüde bu çalışma zor yoluyla gerçekleştirilmektedir. Ancak kapitalizmde "emek gücü sahibi" ve "sermaye sahipleri"nin iki farklı "mülkiyet" sahibi olarak karşılaşmakta oldukları ve eşitlik temelinde ve özgürce bu durumun gerçekleşebildiği iddialarının analizinde Marx, özgür işçilerin kendi emekleri üzerinde tasarrufta bulunabilme hakları yanı sıra, "kendi emek güçlerini gerçekleştirmesi için gerekli olan her şeyden yoksun" olmaları gerektiğini de dile getirmektedir. (Kapital, s.171'den aktaran Wayne, 2014, 53). Öte yandan, "üretken emek" ve "emek gücü"nün toplumsal yeniden üretim içindeki yerinin kaçınılmaz olduğu ve başka türlü bir "emek gücü" kullanımının olanaklı olmadığı inancının kapitalizmin gelişimi için kabul edildiği görülmektedir.

“Emek” kavramı, “sermaye birikimi”nin açıklanmasında da önemli bir yere sahiptir. Marx, “artık değer”in nasıl ortaya çıktığına ilişkin açıklamasında emeğe ödenen ücretin, emeğin ürettiği tüm değerlerin değil sadece bir kısmının karşılığı olduğunu ortaya koyar. Buna göre, “gerekli emek zaman”, işçinin ve ailesinin yaşaması ve işçinin emeğini yeniden üretmesi için ödenecek ücret biçimindeki “toplumsal zenginliği” üretmek için gerekli çalışma süresini; “artık emek zaman” ise, kapitalistin (sermaye sahibinin -girişimcinin de denebilir) el koyacağı ancak karşılığında bir ödeme yapmayacağı toplumsal zenginliği üretmek için harcanan zamanı göstermektedir. (Wayne, 2014) Değerin, meta değerinin ortaya çıkarılmasının, harcanan toplam emek zamanına bağlı olduğunu ortaya koyduğu çalışmalarda sadece tekil “bireylerin emek zamanları” - bireysel emek zaman değil, toplumun harcadığı toplam emek zamanının ele alınması gerekmektedir (Marx, 1859/1997). Yani, dünyada yaratılan ve büyük ölçüde “artık emek zaman”ın karşılığı olan sermaye birikimine karşılık gelen metalar, “emek zaman”ın maddileşmiş biçimleridir, “cansız emek”tir.

Günümüzde kapitalizmin gelişimi sürecinde, üretim araçlarında ve teknolojiye ileriye iletilme ile bilimsel gelişmelerin ortaya çıkardığı bazı değişim ve emeğin üretim sürecindeki rolüne ilişkin değişimler yeni emek tartışmalarını da birlikte getirmiştir (Peters ve Bulut, 2014). Bazı güncel açıklamalar klasik Marksist açıklamaları aynen sürdürürken, bazılarının önceki analizleri değiştirdiği ya da onlara yeni anlamlar yüklediği de görülmektedir. Bu noktada, teknik gelişmelerin, yeni teknolojilerin, örneğin bilgisayarların, internetin “gerekli emek” miktarında ciddi oranda bir azalmaya yol açması sonucunda kültür endüstrisinde meşruluk krizi ortaya çıkmakta ve etik tartışmaları yeni bağlamlarla güncellenmektedir (Wayne, 2009). Özellikle bilgisayarlar ve internetin gelişimiyle birlikte, bir çok üretim alanında, (eğitim, yeni medya, moda, turizm vb) entelektüel çalışmaları ve üretimi radikal bir şekilde değiştirmiş ve işçilerin kol emeği ve zihinsel emek ayrımındaki katılığı zihinsel emek lehine değiştirmeye başlamıştır. “Esnekleşme” ve “zihinsel emek”in ürünlerinin görünümündeki belirgin artış emek gücüne ve kapitalizme ilişkin sınıfsal analizlerin değiştiği iddialarına ve konudaki tartışmaların artışına da yol açmaktadır. Bu noktada, tarihsel ve güncel tartışma başlıkları arasında “canlı emek-cansız emek”, “ücretli emek”, “duygulanımsal emek”, “yaratıcı emek”, “soyut/gayrimaddi emek”, “dijital emek”, “emeğin biçimsel ve gerçek içerilmesi” gibi başlıklar sayılabilir.

Kaynakça

Duménil, G.; Löwy M.; Renault, E. (2012) Marksizmin 100 Kavramı. Çev. G. Orhan. İstanbul, Yordam Yayınları

Frolov, I. (1997) Felsefe Sözlüğü. İkinci baskı. Çev. A. Çalışlar. İstanbul: Cem Yayınevi

Marx, K. (2005) Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı. 6. Baskı. Çev. Sevim Belli. Sol Yayınları. (İlk baskı 1859)

McLaren, P.; Rikowski, G.; Cole, M.; Hill, D. (2006). Kızıl Tebeşir. Eğitim Söyleşileri. Çev. Ö. Yılmaz. İstanbul, Kalkedon Yayınları

Peters, M. A. ve Bulut, E. (Editörler) (2014). Bilişsel Kapitalizm. Eğitim ve Dijital Emek. Yay. Haz. D. Saraçoğlu. İstanbul: NotaBene Yayınları

Wayne, M. (2009) Marksizm ve Medya Araştırmaları. Anahtar kavramlar, çağdaş eğilimler. Çev. B. Cezar. İstanbul, Yordam Yayınları

Wayne, M. (2014) Yeni Başlayanlar İçin Kapital. 2. Basım, Çev. Ü. Şenesen. İstanbul, Yordam Yayınları